

Соціальні реалії в політологічній тематиці

Тарас Матвійчук,

аспірант кафедри соціології

Львівського національного університету

ім. І. Франка

Громадянське суспільство як особливий спосіб конструювання та функціонування соціальної реальності сучасності досить часто інтерпретується як явище суто політологічне. У цій статті автор звертає увагу на децю інший спектр аналізу та інтерпретації громадянського суспільства. Йдеться про роль соціальної сфери в процесах його розбудови.

Огляд наукових праць та публікацій в періодиці, які стосуються дослідження громадянського суспільства, іноді наштовхує на думку, що громадянське суспільство за своєю суттю покликане створювати баланс, рівновагу сил між державою (з її функціями) та інтересами громадян. Досить часто громадянське суспільство протиставляється державі, його основні функції інтерпретуються як спосіб задоволення тих інтересів громадян, на які не поширюється дія державного апарату.

Та чи варто взагалі протиставляти громадянське суспільство державі? Що як не суспільно-громадянська активність (наприклад, в українських реаліях) створила і розбудовує цю державу? Хіба державні органи влади і люди, які безпосередньо в них працюють, не є членами суспільства? Інша річ, коли йдеться про недостатню обізнаність громадян із законами, з своїми правами та обов'язками (що найчастіше і є причиною формування про державу негативних міркувань). Тут відбувається перенесення чи зміщення акцентів на безособову, а радше знеособлену сторону – державу. Та саме своя держава як така була заповітною метою багатьох поколінь українців, які як ніхто розуміли її важливість для кожного громадянина.

Ще однією причиною протиставлення громадянського суспільства державі є не завжди чітка інтерпретація владними структурами (простіше кажучи, окремими людьми) ролі держави, її покликання. Адже держава створюється для блага кожного її громадянина. А ситуація, коли кожен громадянин починає працювати на благо держави, чомусь розглядається як майже патологічна. Коли держава вже забезпечила потрібну для самореалізації людини інфраструктуру, тоді чомусь у людини з'являється

прагнення до свободи поза державою („нехай держава не втручається!”). Та хіба держава як така може втрутитися? Адже саме законами держави передбачено захист прав і свобод громадянина, передбачено суди, які повинні оберігати ці права. І Конституція, і більшість законів та підзаконних правових актів ґрунтуються саме на інтересах суспільства (їх пишуть люди від суспільства). Тут ключовою постає проблема невиконання законів, причиною якого є не „злісний” саботаж громадян стосовно держави, а соціальні передумови формування в суспільстві розуміння важливості інституту права.

В подібних інтерпретаціях можна зустріти приклади втручань в особисте життя громадян тоталітарних держав. Але за своїми причинно-наслідковими функціями тоталітарні держави не є соціальними (тоталітарна держава не є метою державотворення суспільства і одночасно не є благом для цього ж суспільства).

Не варто применшувати або взагалі нівелювати значення держави (як досягнення) для суспільств. Громадянське суспільство і державу (якщо вже зіставляти ці поняття) можна розглядати лише як паралельно існуючі, які лежать поряд, на спільній площині (якою є суспільство), але не перетинаються. Інтересами держави не можуть бути інтереси, які суперечать суспільству. Якщо ж виникає невідповідність між прагненнями держави та інтересами суспільства, то тут, очевидно, справа у рівні професіоналізму, в особистостях та в усвідомленні соціальної приналежності, в пріоритетах, в першу чергу, самого суспільства.

Розглядаючи громадянське суспільство винятково як протипагу державі, можна не взяти до уваги більшість суттєвих соціальних його характеристик. Така інтерпретація може не врахувати повного спектра соціальних факторів, а відтак витворити неповний портрет громадянського суспільства, який зводиться винятково до інструментальної формули і не відображатиме реального стану справ у суспільстві.

Короткий енциклопедичний словник з соціології інтерпретує громадянське суспільство як асоціацію вільних громадян, що взаємодіють між собою винятково на ґрунті власних інтересів, правових норм та спільно погоджених чи вироблених регуляторів (компроміс тощо). Поняття громадянського суспільства характеризує цілісність суспільного життя стосовно політичних структур, передусім держави. Громадянське суспільство поєднує економічні, соціальні, культурні, духовні, родинно-побутові відносини та інститути, а також передбачає певні свободи, права та обов'язки особистості як необхідні умови її утвердження та самореалізації в громадському житті [10, с. 108].

Для опису та аналізу громадянського суспільства в сучасних умовах важливим є соціологічний підхід до його інтерпретації, який дає змогу відкрити якісно нові сторони функціонування громадянського суспільства

та звернути увагу саме на соціальні умови його становлення і розвитку.

Соціологічна концепція громадянського суспільства, як зазначає В. Степаненко, виходить за межі як інструментально-„НДОшного”, так і ідеологічно-пропагандистського розуміння цієї сфери соціальної реальності. В такому тлумаченні громадянське суспільство – поняття, дискурс, символічне поле, розгалуження соціальних інститутів, практик та цінностей – охоплює комплекс основних соціетальних характеристик і параметрів суспільної життєдіяльності, яка відокремлена від держави і є самоорганізованою. Це комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який включає наявність та розвиненість 1) соціальних інститутів, що інструментально репрезентують громадянське суспільство, 2) його соціальних практик і дискурсів, а також - 3) громадянських цінностей та чеснот (у певній мірі ступінь розвитку соціального капіталу) [9, с. 334].

Соціологічний підхід дає змогу розглянути якісний рівень використання соціального капіталу, описати його походження та потенційні можливості у розбудові громадянського суспільства. За допомогою соціологічного підходу до аналізу громадянського суспільства можна одночасно оцінити і соціальні передумови існування громадянськості, і спрогнозувати розвиток цього суспільства на основі аналізу його суспільно-громадянської ідентичності. Йдеться не про формування еталона громадянського суспільства (зважаючи на етнічні та національні відмінності у становленні і формах прояву громадянськості), а про виокремлення соціальних передумов громадянськості, притаманних саме українському суспільству. Тут часто постає питання про чіткість інтерпретації громадянського суспільства („або суспільство є громадянським, або – ні, незалежно від країни”). Інколи аргументація стосовно „модульності” громадянського суспільства зводиться до відмежування від його соціокультурних характеристик. Однак неможливо не враховувати соціальну складову громадянськості і зовсім не варто применшувати її вплив, а радше провідну роль у процесах розвитку громадянського суспільства. Навіть така суто теоретично-прикладна сфера суспільства як економічна тісно пов’язана з соціально-культурними та етнічно-національними умовами її функціонування (незважаючи на міжнародну й міждержавну універсальність схеми виробник – споживач, гроші – товар). **Громадянське суспільство з притаманними йому функціями за своєю суттю є максимально наближеним до соціальної сфери і має розглядатися як феномен, що утворюється конкретним суспільством, а не як універсальна формула, яку можна застосувати до будь-якого суспільства.**

Аналізуючи процеси формування об’єднань громадян у громадянському суспільстві, варто звернути увагу саме на соціальні, культурні та духовні передумови формування громадянськості. Громадянськість тут мається на увазі не як усвідомлення себе

громадянином держави, а як культурно-соціальна обумовленість наявності в суспільстві прагнення до об'єднання заради досягнення спільних цілей. Така обумовленість формується під впливом історико-соціальних умов і практик функціонування суспільства і справляє прямий вплив на формування соціальної структури суспільства й подальше використання традиції громадянськості.

Соціальним підґрунтям громадянського суспільства стає суспільство з динамічною соціальною структурою, яка постійно розвивається та вдосконалюється [2, с. 151].

Слід наголосити, що часто громадянське суспільство здатне продукувати лише такий суспільний продукт, на основі якого воно було сформоване.

Як справедливо зазначає Н. Л. Розенблум, громадянське суспільство є одночасно економічною системою визначеного взаємного добробуту, ареною для вільного самовиразу і громадською правовою культурою [5, с. 17].

Проблема з „демократичним громадянським суспільством” полягає в тому, що ця теорія надає надмірної пріоритетності політичній участі, знецінюючи інші впливи громадянського суспільства – приватні відносини і особисті задоволення, економічні амбіції і культурну ідентичність, ідеологію та індивідуальний самовираз [5, с. 23].

Критерієм зрілості громадянського суспільства є насамперед те, чи впливає функціонування його структурних елементів на ціннісні, моральні, світоглядні характеристики людей, тобто чи впливає його структура на культуру [4, с. 77].

На думку В. Бебика, громадянське суспільство в сучасному розумінні – це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами держави, її директивного регулювання й регламентації, але гарантуються й охороняються державою. Іншими словами, громадянське суспільство є системою забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної й духовної сфер, їх самовідновлення та передавання від покоління до покоління, системою незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що мають створити умови для самореалізації окремих індивідів і груп. У цьому, власне кажучи, й полягають функції громадянського суспільства [1, с. 190].

Рівень розвитку соціальної та соціокультурної сфер суспільства є тим фактором, який формує прагнення його членів до консолідації та об'єднання. Соціокультурна сфера суспільства є тим середовищем, у якому формуються основи громадянськості. Таке формування не обов'язково має пов'язуватися із сферою діяльності держави.

Для обґрунтування цієї тези досить зробити короткий екскурс в історію

України. Україна як самостійна держава існувала відносно невеликі проміжки часу, тим не менше в кожному історичному періоді історії українське суспільство виявляло ознаки громадянськості (в значенні консолідації для вирішення власних інтересів без втручання держави). Варто зауважити, що тут не йдеться про характеризування українського суспільства всіх часів як громадянського, а саме про соціально-історичні традиції громадянськості.

У процесах формування громадянського суспільства поряд з такими важливими факторами, як національна ідентичність, соціальний капітал та соціально-історичні традиції слід також виокремити такі моменти, як усвідомлення важливості та пріоритету загального (в цьому випадку мається на увазі розуміння важливості активної самоідентифікації громадян з суспільством та процесами, які в ньому відбуваються).

Для функціонування громадянського суспільства, організованого на легітимності влади, універсальності права і безумовній значущості моральних цінностей, принципово важливо утвердити авторитет загального. Позбавлене ореола святості (як у традиційному суспільстві) чи силової підтримки (як у тоталітарному), всезагальне, тобто регулятивні принципи соціального життя, може базуватися в демократичному суспільстві тільки на авторитеті розуму.

Всупереч відомій тезі, згідно з якою рівень розвитку суспільства визначається рівнем розвитку техніки, можна запропонувати іншу: рівень розвитку суспільства визначається рівнем усвідомлення, авторитетом загального – правових і моральних норм, політичних і національних ідей, які забезпечують цивілізованість сучасного суспільства [6, с. 18].

Іншим важливим соціальним чинником (або похідним від соціального) розбудови громадянського суспільства є особистість. Особистість, яка має можливість вибору між активною громадянською позицією і пасивним спостереженням.

Аналізуючи процеси становлення і розвитку громадянського суспільства, дослідники виокремлюють різні передумови його формування як найважливіші. Проте спільною є думка, що вихідним елементом у конструкції громадянського суспільства є особистість, а складовими цієї конструкції – всі ті численні інститути, які сприяють реалізації особистістю її інтересів [7, с. 35].

Особистість відіграє важливу роль у процесах становлення громадянського суспільства насамперед тому, що вона є вихідним елементом об'єднання (консолідації), без якої громадянське суспільство важко уявити. Особистісні переконання стосовно міри власної відповідальності перед суспільством, усвідомлення своєї можливості активно брати участь у суспільному житті формують громадянську активність, яка відображає ефективність функціонування громадянського суспільства. Поряд з особистим чинником важливу роль відіграє і поняття

ідентичності як складової формування стосунків „людина – оточення”.

Важливим елементом інтерпретації громадянського суспільства є визначення його базових характеристик, за якими можемо назвати те чи інше суспільство громадянським.

Більшість дослідників дотримується думки, що інститутами громадянського суспільства є сім'я, заклади освіти, церква, приватна власність, інститут багатопартійності, ЗМІ, наукові, професійні та інші об'єднання, асоціації, організації, які забезпечують економічні, професійні, культурні, політичні та інші інтереси й потреби різних соціальних верств, груп та окремих індивідів.

Неоднозначність у питанні про складові громадянського суспільства пояснюється змішуванням таких понять, як принципи, на яких ґрунтується громадянське суспільство, та інститути, які реалізують ці принципи на практиці. До основоположних принципів функціонування громадянського суспільства слід внести економічний і політичний плюралізм, особисту свободу, публічність і загальну поінформованість, справедливість і суворе дотримання законів [8, с. 69].

Проте навіть найкращі декларації про розвиток громадянського суспільства, законодавчо закріплені норми його побудови будуть мало ефективними, якщо в такому суспільстві не сформоване відчуття громадянськості.

Проблема формування громадянського суспільства не може вирішуватися вольовими, а тим більше авторитарно-владними методами, оскільки в становленні громадянського суспільства, зокрема в Україні, вирішальну роль повинен відіграти не суб'єктивний фактор, а об'єктивний природно-історичний процес розвитку суспільства, де люди відіграють найважливішу роль як головна виробнича сила суспільства, основний суб'єкт створення матеріальних і духовних цінностей. Саме сучасним поколінням людей випало на долю сформуванню громадянського суспільства, тобто, відштовхуючись від уже досягнутого у народному господарстві, освіті, культурі тощо, примножуючи багатства українського суспільства, забезпечити його еволюційний прогрес [3, с. 78].

Для вивчення стану розвитку громадянського суспільства та виміру рівня прагнення його членів до консолідації важливо врахувати соціальні передумови його розвитку, які є своєрідним фундаментом його подальшої розбудови.

Література:

1. **Бєбик В. М.** Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: [Монографія]. – К.: МАУП, 2000. – 384 с.: іл.. – Бібліогр.: С. 370 – 383.
2. **Брегєда А. Ю.** Основи політології: Навч. посібник. – Вид 2-ге, перероб.

і доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 312 с.

3. **Колодій А. М., Олійник А. Ю.** Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с. – Бібліогр.: С. 325 - 329.

4. **Колодій А. Ф.** На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. – Львів: Видавництво „Червона Калина”. – 2002. – 276 с.

5. **Розенблом Ненсі Л.** Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму. – Ї. – 2001. – № 21. – С. 6 - 29.

6. **Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А.** Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академвидав, - 2006. – 529 с. (Альма-Матер).

7. **Прутська О.** Громадянське суспільство в контексті трансформації економіки України // Економіст. – 2004. – № 1. – С. 34 - 36.

8. **Резнік О.** Особистість і громадянське суспільство: досвід теоретичного осмислення // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 68 - 79.

9. **Степаненко В.** Кому потрібне громадянське суспільство? Соціальний капітал та проблеми формування громадянської ідентичності в Україні / Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. – К.: Стилос, - 2002. – С. 334 - 341.

10. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; Під заг. ред В. І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.